

Pædagogisk censur og skolefilmordninger i begyndelsen af århundredet.

Film bliver til et undervisningsmiddel

Af JENS FR. KRAGHOLM

Mag. art. i filmvidenskab Jens Fr. Kragholm, der nu er ansat ved Ballerups kommunes kulturelle forvaltning er i sin interesse for skolefilmordninger også ifærd med at undersøge oprettelsen af skolernes Filmcentral 1925-34 og filmistributionsordningen i Københavns kommune 1933-1937. Jens Fr. Kragholm er interesseret i henvendelser fra læsere der har kendskab til denne udvikling.

Film og børn.

Den voldsomme stigning i udbredelsen af biografteatre især i København og på Frederiksberg i det første årti af dette århundrede affødte diskussion om biografteatrene skadelige moralske påvirkning. En betragtelig del af publikum i de mange biografale udgjordes af børnene, og følgelig vendte diskussionen sig også mod børns filmforbrug og den skade, de måtte lide af de mange molodramatiske film. I en kronik i Politiken i 1909¹ omtales et biografbesøg, hvor en 10-11 års pige er tilstede. Programmet udgøres af film om utroskab, mened, demimonder i Paris og en farce. »Jeg må tænke på den lille pige og alle de mange andre børn, der i dag herinde i den hede, bacillefyldte sal med samt dens skadelige, flimrende og heftige lysvirkninger har fået indprentet: mistillid mod familielykke i hjemmet. At der er noget, der hedder at have en elsker. At der er noget, der hedder betalt kærlighed — —. Må tænke på, at hun og de andre uden tvivl i morgen i skolen vil drøfte det sete med veninder og kammerater og føre giften videre«.

Kronikøren Johanne Madsen, slår til lyd for, at børn burde have særlige forestillinger, blandt andet med naturfilm. »Børneforestillinger eller ingen adgang for børn! Og vil ikke rette vedkommende tage sig heraf, bør forældrene holde deres børn hjemme fra de levende billeder, at sige det kosteligste af alt skal ødelægges: barnesjælen«. Kronikken affødte diskussion om børn og biografteatre, hvor en kendt læge udtalte, at børn ikke tog skade af at se film, men hvor andre indlæg støttede Johanne Madsens tanker. Også biografdirektørerne

Filmsapparatet Phoebus. Et fransk skolefilmsapparat, der tilbydes skoledirektionen i København til køb i 1922.

blev spurgt.² Louis von Kohl (Falken, Falkoner Allé) og Hjalmar Davidsen (Kosmorama, Østergade) svarede at biografteatre var for voksne, og forældrene måtte selv sørge for at øve censur. Louis Kohl sagde endvidere om naturfilm: »Jeg arrangerede i foråret en række forestillinger med naturbilleder på programmet og indbød i en skrivelse til skoledirektøren, hr. Joachim Larsen (Frederiksberg), kommuneskolens børn til gratis at overvære disse, foruden at jeg satte mig i forbindelse med skolerne selv. Men der kom ikke en sjæl. Og skoledirektøren og skolerne synes således ikke at have skænket spørgsmålet om disse billeders betydning for ungdommen den mindste opmærksomhed«. Constantin Philipsen pegede på lignende erfaringer med oplysende naturfilm og tilføjede: »Jeg har i Kosmorama, da jeg endnu ledede dette teater vist bl.a. serien »Fuglenes intime liv«. Det var alde-

les glimrende billeder, og naturligvis trak de. Men det kan man ikke blive ved med, thi hvor skal man få dem fra?»

Som det fremgår af Kohl's oplysninger er man så småt begyndt at overveje mulighederne i at tage filmen ind i skolens tjeneste, således ville allerede i 1907 en af ansøgerne til den fra den berømte filmand Ole Olsen fratagne bevilling til biografen Vimmelskiftet 47, forevise film i opdragelsens tjeneste.

I sin bog »Naturstudiet i skolen« gjorde Vilhelm Rasmussen sig til talsmand for at »til anskueliggørelse af det stof, der ikke direkte kan iagttages, bør forskellige slags billeder, bl.a. levende billeder anvendes i stor udstrækning«³. I et indlæg i »Vore herrer« fra 1919⁴ berettede Vilhelm Rasmussen, som på dette tidspunkt var folketingsmand (S)⁵, om hvorledes han havde brugt film som erfaringsmateriale i skolen.

»Men her kommer afbildningen til hjælp«, sagde han, »og den er desto værdifuldere, jo bedre den gengiver virkeligheden. Derfor er *filmen*, det levende billede så vidunderligt. Dyrene ses bevæge sig ganske som de levende dyr. Menneskene er rigtige mennesker, der går, løber, ler eller græder, arbejder i deres daglige dont eller nyder fristundernes hvile. Livet leves på filmen; der mangler blot, at man også hører menneskenes stemmer, og man har med sine to fornemste sanser, syn og hørelse, det fjerne, utilgængelige umiddelbart for sig som genstand for direkte erfaring. Alt dette er teori, men kan det gennemføres i praksis, interesserer det børn og unge mennesker, og får de noget udbytte af filmen? Da filmens anvendelse i opdragelsen allerede for adskillige år siden interesserede mig, gjorde jeg et forsøg i 1908 eller 1909, da jeg ledede en mellemskole på Frederiksberg. Jeg traf den aftale med et biografteater, at klasserne kunne komme derhen at se film, som jeg i forvejen havde udvalgt. Der blev også gjort et forsøg, og børnene var henrykte. De så bl.a. »Anlæg og drift af en gummiplantage« lige til skibets afgang med de færdige varer, desuden så de forskellige zoologiske film. Og hvad de havde set, kunne de huske. Det havde givet dem begreber om tropernes urskove, gummi-træernes hurtige vækst, arbejdernes virksomhed m.m., som ingen fortællekunst tilnærmelsesvis ville være i stand til. Desværre udnyttede skolevæsenet ikke lejligheden. Den daværende skoledirektør, Joachim Larsen, var ikke min ven; og sagen døde hen. Nu er den vist begravet i et kælderlokale i en af skolerne«.

Det forsøg, som Vilhelm Rasmussen lidt upræcist hentydede til er formentlig gennemført for den kommunale mellemsskole på Godthåbsvejen på Frederiksberg, hvor Vilhelm Rasmussen var inspektør i den pågældende periode. Han henviser i en anden anledning i en henviselse til Københavns skoledirektorat i 1923 til nogle biografforestillinger for skolebørn, hvor han betalte 10 øre pr. billet⁶.

Det omtalte forsøg formentlig i Falken må formenes at være den første anvendelse af film i forbindelse med undervisningen. Forsøget søgtes fulgt op af Louis von Kohl (direktør for Falken, senere omdøbt til Phønix) med forestillinger, som blev tilbudt skoledirektøren for Frederiksberg, Joakim Larsen, der i modsætning til Vilhelm Rasmussen ikke syntes interesseret i denne form for filmforevisninger, men sammen med lærer Anton Nicolaisen søgte at finde andre veje med den begrundelse, at man ikke ville påligne forældrene den forøgede udgift, som var nødvendig⁷.

Også på andre fronter arbejdede man i disse år med problemet omkring børn og film. Arbejdet gik i 3 retninger:

1. Der gøres forsøg på – på kommerciel basis – at lave børneforestillinger og oprette børnebiografer.
2. Der oprettes en »pædagogisk censur« på Frederiksberg.
3. Der vises film på nogle skoler.

Efterhånden havde det vist sig at være en indbringende forretning at drive biografteater. Derfor søgte mange om bevilling til at oprette nye biografer. I 1909–10 var der i København 14 biografer og 7 varietélokaler med tilladelse til at vise levende billeder⁸. I Politikammeret lå der ifølge politimesteren ca. 200 ansøgninger om bevillinger. Alle imidlertid afslået. Politimesteren fandt, at der var nok biografteatre i København. Ifølge justitsministeriets journaler gik to af de mange ansøgere videre efter afslag fra politikammeret. Det var Helmer Lind og Jørgen Schiødte, der i november 1910 søgte justitsministeren om tilladelse til at drive et til de københavnske og frederiksbergske skoler knyttet biografteater⁹. Ideen var at lade skolerne få stillet teatret til rådighed i skoletiden med forevisninger i tilknytning til skolernes undervisning i de eksakte fag. Ved de »normale« biografforestillinger om aftenen skulle teatret spille lødige film. I ansøgningen anføres det, at teatret skal »indgå som et led i ungdommens opdragelse« og »blive

Biografteatret FALKEN på hjørnet af Falkoner Alle og Grundtvigsvej. Billedet er fra 1917, hvor biografen er døbt om til PHØNIX. Det var formentlig i dette teater, de første skoleforestillinger fandt sted, arrangeret af Vilhelm Rasmussen. Billedet er udlånt af Frederiksberg bibliotek.

et sted, hvor hjemmene uden frygt kan sende deres børn hen, og hvor også de mange, der ingen smag har for de moderne rædselskabinetter, kan finde den underholdning og fornøjelse, der vil virke opbyggende i stedet for nedbrydende«.

Lind og Schiødte tilbød skolerne, via valgte tillidsmænd at føre kontrol af og censur på repertoire. Ansøgningen blev afslået blandt andet med den begrundelse, at flere andre af de p.t. 200 ansøgninger havde tilbudt lignende ordninger for skolerne. I justitsministeriet vistes forslaget imidlertid så megen interesse, at der foretoges en henvendelse til censor P. A. Rosenberg, som anmodedes om en udtalelse¹². Han svarede i januar 1911: »Tanken om at oprette et biografteater med væsentlig sigte på skolens gerning har jo flere gange været oppe og er enkelte gange forsøgt realiseret. Den er i sig selv så indlysende sund og rigtig, at man bør støtte ethvert solidt bygget forsøg i den retning,

Edison Biografen på hjørnet af Frederiksberg Alle og Værnedamsvej, 1910. På dette tidspunkt havde Frederiksberg ligeså mange biografer som København, selvom der var næsten 5 gange så mange indbyggere i København. Dette gav anledning til oprettelsen af den pædagogiske censur på Frederiksberg i 1909. Billedet er udlånt af Frederiksberg bibliotek.

men *netop for sagens skyld* ville det være heldigt, om forsøgene ikke alt for ofte måtte opgives på halvvejen, thi hver gang det sker, svækkes ideens fremtidsmuligheder, eller virkeliggjørelsen vanskeliggjøres bestandig mer og mer«¹³.

Rosenberg nævnte videre forsøget i »Falken« på Frederiksberg og pegede på, at det var vanskeligt at få skolerne med. Han pegede også på problemet med at få tilstrækkeligt filmmateriale. »Vore nuværende leverandører af dette (billedstoffet) har ikke på langt nær tilstrækkeligt afvekslende materiale at byde på«. Med andre ord: Justitsministeriets konsulent anbefalede sagen, men stillede sig lidt mere forsigtig overfor de forelagte, konkrete planer.

Samtidig vistest der film for børn i biograferne rundt om i København og på Frederiksberg. Panoptikon-teatret lavede lige før jul 1910

jule-børneforestillinger, hvor det om eftermiddagen kl. 2-7 viste filmene »Den lille Hornblæser«, »Kaperkasten«, »Valdemar Sejr«, »Elverhøj« og »En helt fra 64«⁷⁴. Og i april 1911 skrev typograf Oluf A. Jensen endog til kongen om at give sin velsignelse til oprettelsen af et børnefilmteater¹⁵; et mere moralsk og naivt forslag end Linds og Schiødttes. Også dette afsloges af politikammeret.

På Frederiksberg havde man været mindre tilbageholdende med tiladelser til at drive biografteatre. Det var blevet betragtet som almindelig fri næring, og der var i 1909-10 15 biografer på trods af Frederiksbergs mindre indbyggertal. Som en følge heraf var der også en skarpere konkurrence mellem biograferne med hensyn til de viste films »dristighed«, og i annonceplakaterne foran biograferne tog man grove midler i anvendelse for at få folk ind i biografen. Dette førte til, at man i kommunalbestyrelsen allerede i december 1909 vedtog en ordning, efter hvilken biograferne pålagdes en frivillig pædagogisk censur, som kunne tillade forestillinger for børn under 15 år¹⁶. Som censor udpegede skoledirektør Joakim Larsen lærer Anton Nicolaisen. Af Nicolaisens indberetninger i 1911 fremgår det, at 12 biografer efter det første år har tilmeldt sig ordningen¹⁷. I næste afsnit skal udviklingen på Frederiksberg uddybes nærmere.

Diskussionen om børn og biografteatre fortsatte. Således foranstaltede foreningen »Den danske Pigeskole« på sit årsmøde i oktober 1911 en debat om emnet (18). Der holdtes et foredrag af den ene af de svenske filmcensorer frk. Gagner, der gjorde rede for den svenske børnefilmcensur. Også Joakim Larsen var til stede og berettede om Frederiksbergs ordning. I Politiken fra d. 17/10-1911 refereres dette møde, og Joakim Larsen »udtalte ligesom frk. Gagner håbet om, at filmen stadig mere må blive taget i undervisningens og oplysningens tjeneste«.

Det var som tidligere nævnt vanskeligt at få en biografbevilling i København i årene omkring 1910. Ikke desto mindre lykkedes det storsiren i Odd-Fellow-logen at skaffe en bevilling til at vise film for børn i Odd Fellow Palæet¹⁹. Det var storsiren, Petrus Beyer og skuespillerne Holger Rasmussen og Chr. Schrøder, som skulle drive teatret. Biografen åbnede d. 5/12-1911, hvor skoleinspektør Mortensen fra Enghavevejens skole ifølge Folkets avis 6/12-1911 holdt et kort foredrag for en indbudt kreds af forældre om, at dette biografteater var

baseret på »kun at lægge gode og sunde spirer i de små barnesjæle«. Det var ideen at vise film, specielt velegnede for børn, og disse film skulle ledsages af korte foredrag.

Ved åbningen vistes »Den lille Hornblæser«, »Teknikkens vidundere i virksomhed ved Panamakanalen« og »Slaven fra Karthago«. I Folkets avis og Politiken omtales »premieren« som en noget uheldig forestilling, som næppe levede op til de smukke ord af skoleinspektør Mortensen. Allerede ved næste aftens premiereforestilling for børnene kunne det imidlertid meddeles, at man havde bestilt nye film fra Hagenbeck's Zoo, og til jul ville biografen tage »Den lille pige med svovlstikkerne« på programmet. Panama-filmen bibeholdtes og ledsagedes af et foredrag²⁰.

Snart syntes foretagetnet at være alment accepteret, og i marts 1912 blev også lysbilleder inddraget i programmet²¹. Således viste Petrus Beyer en lang lysbilledserie fra en rejse til Island med et foredrag til. Om denne forestilling skrev Politiken: »Der var en mængde tilskuere og tilhørere, overvejende selvfølgelig børn og delvis hele skoleklasser med en lærer eller lærerinde i spidsen«.

Også skoleklasser begyndte at deltage i biografens arrangementer, som fortsatte med lysbilledserier og film.

Disse eksempler og overvejelser fra den første tids forsøg på at integrere filmmediet i opdragelse og undervisning viser en spredt, men absolut interesse for at bruge filmen i opdragelsens tjeneste. Dels udtrykkes et protektionistisk synspunkt overfor børnene og dels udtrykkes ønsket om at inddrage filmens visualiseringsmuligheder i forbindelse med undervisningen.

Vi skal i det følgende se nærmere på, hvorledes man forskellige steder søger at få ført film ind i skolen som et undervisningsmiddel, og hvorledes man på Frederiksberg, som det første sted søger at opnå en løsning såvel ud fra et protektionistisk – som ud fra et undervisningsmæssigt synspunkt.

Film i skoler

I juni 1914 kunne man i »Folkeskolen« læse en notits »Levende billeder anvendt første gang i københavnsk kommuneskole«²². I denne notits omtales en filmforevisning d. 3. juni i kommuneskolen på Forcham-

Levende Billeder anvendt første Gang i en københavnsk Kommuneskole. Paa Initiativ af „Københavns Kommunelærerforening“ og ved velvillig Imødekommenhed fra Polyteknisk Læreanstalts Direktør Prof. Hannover har Ingeniør Vanggard i Vinter samlet 1000 Kommuneskolebørn og vist dem Lysbilleder af belærende Art ledsaget af oplysende Foredrag. Disse Lysbilled-Foredrag har slaaet godt an og man har nu ogsaa gjort det første Forsøg med Forevisning af levende Billeder i Undervisningstimen. Forevisningen, der fandt Sted den 3. ds. i Kommuneskolen paa Forchhammersvej, var arrangeret og lededes af Kommuelærer A. Robdrup, der i en kort Indledningstale fremhævede, at det ikke var Meningen, at de levende Billeder skulde afløse Lysbillederne, men de skal tjene til at understøtte og supplere Lysbillederne, træde til, hvor Handling skal anskueliggøres. Levende Billeder er allerede indført ved Undervisningen i franske Skoler og skal til Efteraaret indføres i Tyskland. Forevisningen her er det første Forsøg i en dansk Skole, ja vistnok det første i hele Skandinavien

Saa tog man fat paa Billederne, som interesserede de 50 Elever fra Realklasserne i høj Grad. Der forevistes en Række Folkelivsscener fra Venedig, Elefantjagt paa Ceylon, Scener af Livet paa Gangesfloden, fra Folkelivet i Strassburg, en spændende Kamp mellem en Desmerkat og en Slange og endelig et Billede fra Havdybet med sælsomme Søstjerner. Billederne stod klart paa Lærredet og Hr. Robdrup ledsagede dem med passende Forklaring.

Til Forevisningen anvendtes et af Firmaet Pathé Frères' Miniaturapparater, hvis Pris er 300 Kr.

Folkeskolen 1914.

mersvej, hvor kommunelærer A. Robdrup for ca. 50 elever fra realklasserne som supplement til lysbillederne foreviste film med folkelivsscener i Venedig, elefantjagt på Ceylon, scener af livet på Ganges floden, folkeliv i Strasburg, kamp mellem desmerkat og slange samt billeder fra havdybet med sælsomme søstjerner. »Billederne stod klart på lærredet, og A. Robdrup ledsagede dem med en passende forklaring«. Af notitsen fremgår det endvidere, at man allerede be-

tjente sig af levende billeder i undervisningen i Frankrig, og at Tyskland ville begynde på det til efteråret. Det påpeges, at dette var den første filmforestilling i skolen i Danmark, ja vist nok den første i hele Skandinavien.

Straks i næste nummer af Folkeskolen fik lærer Ejner Hanssen fra Oehlenschlägersgade friskole under samme overskrift bragt følgende notits: »Det skal blot oplyses – når der endelig skal tales om hvilken skole, der er fremkommet med det første forsøg på nævnte område – at på Oehlenschlägersgade friskole har der i over 1 år været anvendt en kombination af lysbilleder og levende billeder som led i geografiundervisningen i skolens forskellige klasser. Skolen har til fremvisning af billederne et særligt indrettet lokale, ligesom skolen er i besiddelse af et godt, moderne apparat. Billedsamlingen tæller i øjeblikket ca. 400 lysbilleder og ca. 5000 m film i længder på 100–500 m²³ efter landenes behov og vil om ikke længe nå sit påtænkte omfang, hvorefter skolen vil danne sig en samling for andre undervisningsfag«²⁴.

Det kan altså konstateres, at man i »Folkeskolens« juniudgave havde været for hurtigt ude med sensationen. Ejner Hanssen har senere beskrevet sit arbejde på Oehlenschlägersgade skole: »Så langt tilbage som i 1912–14 syslede jeg i al stilhed i Oehlenschlägersgade skole i København med at prøve filmens praktiske anvendelighed i undervisningstimerne, købte for egen regning apparat og ejede ca. 40 films, som jeg havde valgt ud. Filmene klippede jeg itu, borttog adskilligt og samlede resten, så jeg fik ovennævnte antal brugelige skolefilms i længder på ca. 40–400 m. Disse films supplerede gennemgående på fortræffelig måde skolens lysbilleder. Det hele standsede brat, idet brandvæsenet kort og godt forbød fremvisningen i skolen uden at have besigtiget stedet. Den hele opstilling var nemlig fuldkommen brandfri. Filmen kunne standses i timevis uden at brænde. Resultatet var, at jeg i vrede solgte mine films sydpå og siden har bevaret et ikke ganske ubegrundet nag til byens brandledelse for dens manglende forståelse af sagen«²⁵.

Det kan ikke med sikkerhed siges, om andre skoler har anskaffet sig et apparat og vist film. Der er f.eks. nogen sandsynlighed for, at lærer Nicolaisen i skolen på la Coursvej skulle have haft adgang til at vise film allerede fra 1912²⁶. Dette skal jeg senere vende tilbage til.

Det var også i 1912, Lærernes Lysbilledforening, der senere med cand. theol. kommunelærer H. Andersen²⁷ som formand kom til at

spille en ikke usædvanlig rolle i udviklingen omkring film i skolen, stiftedes.

På et antal skoler har der formentlig været velvilje overfor dette nye undervisningsmiddel, men især to forhold har holdt mange tilbage. For det første usikkerheden omkring forsyningsmuligheder. Der var ikke tilstrækkeligt stort udbud af egnede undervisningsfilm. Og for det andet brandfaren ved anvendelse af filmsapparater og celluloidfilm. Der havde været nogen blæst omkring nogle antændings-, eller som Gunnar Sandfeld kalder det *eksplosionsbrande* i biografer²⁸. I 1897 havde for eksempel en biografbrand i Paris kostet 73 mennesker livet og i 1907 havde i Thaumatrografen i Frederiksborggade en voldsom eksplosion og deraf følgende brand raseret biografen og sprængt vinduerne i bygningen overfor. Det var sket under 8-forestillingen, men alle reddede sig ud. Brandchefen i København blev mere og mere forsigtig med tilladelser og forbød i 1914 i overensstemmelse med gældende regler filmforevisning i skolen uden særlig godkendelse af lokaler og andet udstyr.

I 1915 foretoges en kontrollerende rundspørge i København, foranstaltet af brandchefen og udført af skoledirektøren. Alle skoler på nær Enghavevejens og Oehlenschlägersgades skole svarede, at de ikke havde forevisningsapparat; alle inklusive de to nævnte nægtede at have vist film siden brandchefen indførte forbuddet²⁹. På Frederiksberg foranstaltede censor Nicolaisen en primitiv distribution af film til nogle af skolerne fra 1915, men standsedes i tyverne ligeledes af brandvæsenet³⁰.

H. Andersen nævnte således i en redegørelse til borgmester Kaper i 1931: »Begyndte nogen at benytte undervisningsfilm, blev han standset af et kategorisk forbud, således kommunelærer Ej. Hanssen i Oehlenschlägersgade skole efter at have kørt i 1½ år (og på Frederiksberg censor Nicolaisen efter at have brugt film i en lang år-række)«³¹.

I disse første år med skolefilm foregik forevisningerne og biograf-forestillingerne på tilfældig og pioneragtig vis. Det første organiserede forsøg på at bringe film ind i skolen foregik som omtalt i 1915 på Frederiksberg; dette skal behandles i næste afnit.

Påvirkning fra udlandet

Vi skal udenfor landets grænser for at finde mere organiserende forsøg på at løse problemerne omkring film i opdragelsens tjeneste. Her kan nævnes tre tilgange, som iøvrigt ligner de former, som har tegnet sig i den indledende beskrivelse af de danske forhold.

Som nævnt indførtes der i Sverige i 1911 en børnefilmcensur (15 år) med pædagogisk sigte med oprettelsen af »Statens Biografbyrå«. Men forud herfor havde Malmø og Helsingborg haft en pædagogisk censur i stil med den, der indførtes på Frederiksberg. I Malmø drejede det sig om en frivillig ordning, som startede i 1909 med censor Hallgren i spidsen (32).

Forbilledet herfor har formentlig censurordningerne i Hamburg og Dresden fra 1908 været³³. Her tillodes børn under 14 år kun at besøge biograferne ifølge med voksne, og en frivillig selv-censurordning oprettedes senere i Hamburg med 15 deltagende biografer, som gennem censuren kunne opnå at få nogle forestillinger godkendt som børneforestillinger³⁴.

I Malmø foranstaltedes fra foråret 1909 organiserede skolefilmforevisninger³⁵. En plan for disse forevisninger³⁶ viser, at 10 skoler i Malmø på skemafaste tidspunkter fra 15.-25. marts 1909 klasse- eller skolevis besøgte »Gamla biografen«, og der ved en forevisning så op til 4 film på ialt ca. 25 min. Denne biografmodel fortsatte også om efteråret på tilsvarende vis.

I Berlin begyndte man ligeledes i september 1910 i »Lichtspiele Mozartsaal« en skolebiografordning³⁷. Dette biografteaters leder Otfried von Hanstein så det »som en væsentlig del af teatrets opgave i enhver sammenhæng at fremme skolens kinematografiske anskuelsesundervisning«, og ca. 20.000 berlinske skoleelever og elever ved højere læreranstalter deltog i ca. 30 forestillinger fra teatrets åbning til april 1911.

Disse eksempler er sporadiske, men peger på nogle af de påvirkningskilder, som danske skolefolk i den tidligste tid har haft i organisationen af film-opdragelsesproblematikken. I udlandet var alt i sin vorden, men flere steder var man forud for Danmark med organiserede ordninger.

De film, som anvendtes ved skoleforestillinger, var oftest udvalgt direkte efter deres relevans indenfor de enkelte fags undervisning og fungerede mest som illustrationsmidler i forhold til lærebogsstoffet.

Herhjemme og i Tyskland synes det især at være film til de reale fag: geografi, biologi og naturhistorie. De omtalte biografforestillinger i Malmø (Hallgrens) er af bredere, almendannende type og også af for eks. litterær og historisk art.

Filmordningen på Frederiksberg

Herhjemme var Frederiksberg kommune som allerede nævnt først med en offentlig behandling af filmproblemet³⁸. Til kommunalbestyrelsens møde d. 19/4-1909 forelå der en skrivelse fra birkedommeren, under hvem biografdrift hørte. Det var en redegørelse for biografdriften i kommunen for 1909-10. De 15 bevillingshavere skulle hver pr. måned betale 35 kr. til kommunens hjælpekasse som afgift. Desuden 30 kr. årligt for pianomusik i biograflokalet. Kommunalbestyrelsen havde ingen beføjelse til at behandle det i skrivelsen fra birkedommeren omhandlede, men fra forskellig side ønskedes en diskussion om biograferne. Det blev foreslået, at man lavede en ordning »således at biografteatrene kommer ind på noget andet spor end nu«. Der var efterhånden dukket mange nye biografteatre op, og konkurrencen imellem dem var så skarp, at de forsøgte alle midler for at klare sig. Blandt andet reklameredes der med plakater »der ikke altid var lige heldige for børn og unge mennesker at se på«. Hertil svarede der, at man modsatte sig kommunal censur. »Bedst havde det været, om kommunen selv havde kunnet tage denne sag i sin hånd og oprette de biografteatre, den vilde have, således at man kunne have brugt teatrene i pædagogikkens tjeneste«. Der ytrede også ønske om, at man kunne udvikle en ordning, således at teatrene kunne bruges i opdragelsens tjeneste.

Med udgangspunkt i denne debat nedsattes et udvalg til at overveje biografteatersagen. Dette udvalg forhandlede med birkedommeren, som foreslog en 3 punkts løsning.

1. At det lå i politimesterens hænder at føre tilsyn med plakater.
2. At man i bevillingerne fremover kunne indføre bestemmelser om, at børn under 14-15 år kun havde adgang ifølge med voksne.

3. – Medmindre pågældende forestilling var anbefalet af skoledirektøren.

Hvis en sådan ordning ønskedes, var politimesteren villig til at lade skoledirektøren eller en anden sagkyndig afprøve de biografteatre, som skulle være tilladt for børn. Skoledirektøren anmodedes om at lave forslag til punkt 3.

Udvalget refererede sagen for kommunalbestyrelsen den 27/7-1909 og henviste til Malmø-ordningen. Skoledirektøren havde med Nicolaisen som udsending undersøgt ordningen i Malmø og anbefalede noget i stil med denne. Der henvistes med hensyn til bedre forevisningsforhold for skolerne til Louis von Kohls henvendelse med tilbud om at arrangere forestillinger i Falken for alle kommunens skolebørn for en pris af 2-400 kr. Det oplystes, at kommunen imidlertid for ca. 1.400 kr. selv kunne købe apparatur til filmforevisning. Udvalgets henvendelse til kommunalbestyrelsen sluttede med at foreslå at modtage birkedommerens tilbud og derudover henvende sig til skolekommissionen for at indhente dens udtalelse og mulige forslag om, hvad der fra skolens side kunne foretages for »at vække børnenes sans for gode biografteater-forestillinger«.

Skoledirektør Joakim Larsen holdt et møde med censor Rosenberg omkring den foreslåede ordning. Rosenberg mente ikke, at der fra centralt hold burde laves strengere censur, idet man formentlig snart ville ophæve teatercensuren overfor biografteatrene, men bifaldt den pædagogiske ordning på kommunalt plan. Joakim Larsen indhentede oplysninger om censurordninger ikke blot i Malmø, men han kontaktede også formanden for den tyske forening Bild und Wort, Herman Häsker fra »Reform-kino bevægelsen«, og fik her oplysninger om Dresden-filmordningen, efter sigende den strengeste ordning i Tyskland.

Skolekommissionen behandlede henvendelsen og mente: »Det omhandlede spørgsmål har en dobbelt side, idet man dels vil søge at træffe foranstaltninger til at værne børn mod de uheldige virkninger af biografforestillinger af et forrående eller pirrende indhold og dels tager sigte på at skaffe børn adgang til at se gode, moderne lysbilleder, især sådanne, der kan supplere og levendegøre deres kundskaber om naturen og menneskelivet«. Og »at tage disse forestillinger i opdragelsens tjeneste«.

Kommissionen havde overvejet at anvende en gymnastiksal til at vise

Kommunelærer Anton Nicolaisen viser børnene film i skolebibliotekslokalet på La Coursvej skole. Filmene var i det brandbare 35 mm format. Nicolaisen skal have vist film her fra omkring 1914 til 1925. Billedet er fra Verden og Vi, 1921.

film i, men afviste denne mulighed af hensyn til slidtagen på gulvet. Med hensyn til at give en bevilling så skolebørnene kunne få fri adgang til biografforestillinger, mente kommissionen ikke, at kommunen for tiden havde de økonomiske midler hertil. Derfor »må det for tiden opgives, at skolen direkte tager denne form for lysbilleder i sin tjeneste«.

Man afviste altså p.t. at foranstalte filmforevisninger for skolebørnene. Kommissionen anbefalede derimod, at man modtog birkedommerens tilbud om en pædagogisk censurordning. Dette vedtoges herefter af kommunalbestyrelsen den 20/12-1909, men der syntes ved behandlingen at være stemning for, at kommissionen senere, når den økonomiske mulighed var til stede overvejede den anden side af problemet.

Således indførtes den pædagogiske censur – en forløber for Statens

Filmcensur kommunelærer Nicolaisen under censuren af biografplakater i 1931. Efter forbillede af den pædagogiske censur på Frederiksberg 1909 til 1913 oprettedes Statens filmcensur i 1913. Den pædagogiske censor fra Frederiksberg blev herefter statsfilmcensur.

Filmcensur – på Frederiksberg. Senere indførtes en lignende censur i Århus og søgtes ligeledes, men forgæves indført i Esbjerg. Nicolaisen udnævntes til pædagogisk censor, og efter et års beståen havde ordningen som tidligere nævnt ifølge censurindberetningerne for 1911 til slutning fra 12 ud af 15 biografer³⁹.

Den kommunale, pædagogiske censur, som oprettes på Frederiksberg i 1909 må formentlig ses som den første konkretisering af den udbredte holdning, at filmene virkede forrående og var skadelige for børnenes moralske opdragelse. Dette generelle ønske om »moralsk oprustning« førte ligeledes til oprettelsen af den statslige filmcensur i 1913–14.

Den pædagogiske side af »oprustningen« kom formentlig først til udtryk på Frederiksberg, fordi der her i storbyen var et stort børnepublikum samlet, men også – og nok især, fordi Frederiksberg havde så mange biografer i forhold til indbyggertallet. Dette fremgår klart,

hvis man sammenligner med Københavns biografantal. På trods af, at der boede 5 gange så mange mennesker i København, havde man her nogenlunde det samme antal biografer. Denne situation var opstået som følge af, at man på Frederiksberg ikke havde haft nogen restriktioner m.h.t. at give bevillinger, men til en vis grad havde betragtet biografdrift som fri næring. Udviklingen var altså helt eller delvis styret af konkurrenceforholdet, som medførte anvendelsen af skrapere midler.

Den fri konkurrence førte til dette kommunale indgreb, som blev en forløber for den statslige censur.

Film i skoler på Frederiksberg

Med hensyn til den anden side af problemstillingen arbejdede Joakim Larsen og Nicolaisen videre, og såvidt det fremgår af kommunens arkiver foranstaltede han i 1915 første gang en organiseret filmanvendelse på skolerne på Frederiksberg⁴⁰. Dette foregik på den måde, at han fra centralt hold lejede film fra det i 1914 oprettede aktieselskab »Danske Skolefilm« og sørgede for, at de vistes på skolerne på Nye-landsvej, Solbjergvej og la Coursvej.

Disse tre skoler synes at være de første med kommunalt organiseret filmforevisning i Danmark.

Den ordning, som fulgtes, var på baggrund af et møde med skoledirektøren 31/5-13 foreslået af ingeniør Carl Glückstadt i et brev – udateret, men formentlig fra juni 1913⁴¹.

Den ordning, som foreslås i brevet, består i, at Frederiksbergs skoler slås sammen i grupper på 3 med hver sit apparat. Til hver gruppe købes og lejes der film, som i løbet af en uge vises på alle tre skoler. De købte film indgår derefter i et centralt arkiv, hvorfra de senere kan hentes af alle skolerne. En sagkyndig person står for hjemkøb, leje og organisering af forevisningerne. Ifølge et opstillet budget vil anskaffelser og driften for en gruppe det første år koste kommunen 9.075 kr. Den ordning, som trådte i kraft i 1915 under ledelse af Nicolaisen, der kort efter Statens Filmcensurs oprettelse i 1913 var blevet udnævnt til statslig filmcensor⁴², synes at følge oplægget – bortset fra, at man øjensynlig ikke købte filmene, kun lejede dem. Hvor Glückstadts forslag peger på »Pathé Freres« som udlejningsmulighed er imidlertid

Skoledirektør Joakim Larsen på Frederiksberg, som i 1909 forestod indførelsen af pædagogisk censur og i 1915 oprettelsen af en kommunal filmdistributionsordning for skoler på Frederiksberg. Hermed blev Frederiksberg foregangskommune på begge disse områder. Det kongelige biblioteks billedsamling.

Filmcensor, kommunelærer Nicolaisen ved forevisningsapparatet på la Coursvej skole, Billedet er fra Verden og Vi 1921.

det tidligere nævnte aktieselskab »Danske Skolefilm« blevet oprettet i 1914, og ved dette selskab er udbuddet tilsyneladende tilstrækkelig stort. Med hensyn til filmudvælgelse, sker det på den måde, at skoleinspektørerne afkrydser de ønskede titler i »Danske Skolefilm«s katalog.

De valgte titler er for den første forevisning i januar:

Vesuvs Krater
Mont Blanc
Bjergbestigning
Aber
Tørvemosen
Blæksprutter
Filmen Scott.

I februar:

Issavning i Sverrig
Små-erhverv i Kina
En Hindufamilies dag
Skovbrug i Australien.
Fiske – skarven
Den elektriske rokke
Loppen
Dyreliv på havets bund

Og ifølge regninger fra »Danske Skolefilm« i maj:

Da Marseillaisen blev til
Brasiliens fugle og dyr
Blæksprutten
Torskefangst
Grindefangst
Niagara-vandfaldene
Etna i udbrud
Krokodillefangst

Endelig foreligger en udateret bestilling fra la Courvejens skole:

Araberliv
Folkeliv i Indien
Solen og dens planeter
Klædedragten gennem tiderne
Mindesmærker fra 1848–49–50 og 64.

Udover disse optegnelser i Frederiksberg kommunes arkiv, har det ikke været muligt bestemt at konstatere, hvorledes eller hvor længe ordningen er fortsat, endsige om den blev udbygget. Som tidligere citeret antyder cand. theol. H. Andersen i et brev til borgmester Kaper i København, at Nicolaisen standses »efter en lang årrække« af brandchefen⁴³. Selv omtaler Nicolaisen i en indberetning til undervisningsministeriet i 1928, at han gennem 10 år har vist film på la Courvejens skole⁴⁴.

Med hensyn til filmvalget på de tre skoler, fremgår det, at det hovedsagelig er film af illustrerende karakter til geografi, biologi, zoologi og historie. Der var altså tale om en klart afgrænset fagrettet filmanvendelse, bestemt af de enkelte skoleinspektører i overensstemmelse med skolens formål. Det vil sige: i overensstemmelse med skoleloven fra 1903, som bl.a. lagde vægt på de reale, eksakte fag.

Lysbilledforeningen

Det har ikke været muligt at opspore nogen større, endsige nogen organiseret, selvstændig filmforevisningsvirksomhed på skolerne rundt omkring i landet i perioden frem til etableringen af »Skolernes Filmcentral« i 1925 udover de omtalte forsøg i København og på Frederiksberg.

Hvad der imidlertid bør omtales, er oprettelsen af Lysbilledforeningen i marts 1912.⁴⁵ Denne stiftedes under navnet »Foreningen til Lysbilleders Fremme i Undervisningsøjemed«. Allerede i december samme år ændredes navnet til »Lysbilledforeningen«. Formand var det første år lærer Brogaard fra Nærum, siden cand. theol., kommunelærer H. Andersen, der tillige fra 1921 fungerede som Københavns kommunes skoledirektions konsulent i lysbilled- og filmsager. Foreningen startede en central, blandt medlemmerne cirkulerende samling af lysbilledserier til brug i skolernes undervisning.

De fleste steder knyttedes tanken om anvendelsen af levende billeder i undervisningen tæt sammen med anvendelsen af lysbilleder. Flere af de filmforevisningsapparater, som kom på markedet kunne også anvendes til at vise lysbilleder, og de fleste steder var det de

Kommunelærer cand. theol. Hans Peter Henrik Andersen har været en gennemgående figur i arbejdet med at indføre lysbilleder og film i undervisningen i Københavns kommune. Han var formand for Lysbilledforeningen fra 1912 til 1933, konsulent ved skoledirektionen i lysbilledsager m.m. fra 1921 samt medlem af skoleudvalget under Dansk Kulturfilm fra 1934. Billedet er fra Den Danske Skolestat 1933.

samme lærere, der forsøgte sig med såvel lysbilleder som film i undervisningen⁴⁶.

Lysbilledforeningen havde allerede i sine første år film at tilbyde sine medlemmer⁴⁷. Det drejede sig om korte biologiske film fra Pathé Freres i Paris. Ved foreningens landsmøde i Fredericia i 1913 vedtoges en resolution, stillet af Vilhelm Rasmussen, om at foreningen skulle arbejde for benyttelsen af levende billeder ved undervisning. Ved foreningens 20 års jubilæum i 1932 måtte formanden imidlertid i foreningens jubilæumsskrift konstatere, at efter 20 års arbejde med sagen er der ikke kommet noget ud af det⁴⁸. Som årsag hertil angiver han: »Men forholdene lå vanskeligere for filmen end for lysbillederne: apparaterne var dyrere, filmen var dyrere og skrøbeligere, og så var den brandfarlig, og endelig har skolemyndighederne stillet sig yderst tilbageholdende, ja, vi kan godt sige afvisende, overfor filmen. Det var ligesom man frygtede for at sænke niveauet under det forsvarlige, at gøre skolen til et underholdningsetablisement og føre gøglet ind i undervisningen, hvis man slap filmen løs. Og mange lærere har været af samme mening«⁴⁹. Det lykkes altså ikke gennem forenin-

gens arbejde at få en ordning indført, som kunne dække hele landet.

Men på mange punkter har foreningen medvirket til udviklingen⁵⁰. Der er blevet vist film på det omtalte landsmøde, der er blevet præ-senteret apparater, og foreningen har deltaget i oprettelse af udlejnings- og produktionsselskaberne »Industri-Filmen« i 1918⁵¹ og »Skole-Filmen« i 1919, som snart gik ind. Foreningen købte i 1927, da Richters Forlag realiserede hele sit lager af undervisningsfilm, alle disse ca. 20–25.000 m og stillede dem til rådighed for skoler med forevisningsapparat⁵². Der stilledes ligeledes film til rådighed for en omrejsende biograf, hvor de sjællandske skoler kunne få glæde af dem, og der foranstaltedes i 1926–28 et større forsøg stablet på benene med forevisning af foreningens film i biografer i Københavns omegn.

Endelig medvirkede Lysbilledforeningen ved indførelsen af smal-filmformatet ved at stille apparater og film i det nye format 16 mm til rådighed for Københavns skolevæsen, endnu før dette format blev standardiseret som undervisningsformat. Hvor foreningen måske ikke har opnået at gennemføre sin målsætning på filmområdet, har, som antydnet, foreningens formand spillet en væsentlig rolle igennem sit arbejde som konsulent for skoledirektionen i København.

Mundelings rejsebiograf

Af notitser i Folkeskolen fremgår det, at en mand ved navn Mundeling i en lang årrække har berejst folkeskolerne i landet med forevisning af undervisningsfilm⁵³. Han startede i 1914 med et lille apparat, og i 1921 anskaffede han sig to maskiner fra Paris. Ifølge et indlæg fra lærer Johs. Nyborg, Testrup skole, viste han på skolerne »forskellige industribilleder, geografiske billeder, dyrebilleder og bibelske billeder, som han viser på store, udmærkede maskiner, der giver store, klare billeder, som det er en fornøjelse at se på«.

Kommunelærer H. Andersen henviste i sin polemik mod Københavns brandchef omkring tilladelsen til at vise film i de københavnske skoler formentlig til Mundelings arbejde igennem mange år uden brandulykker: »Endvidere eksisterer der her i landet en ambulant fremvisningsforretning, som siden 1916 har haft 11.000 films-fremvisninger i skoler«⁵⁴.

Det er ikke lykkedes at spore Mundelings virksomhed længere end

til 1925, men den har formentlig fundet sted også herefter, hvis man går ud fra, at det er Mundelings rejsebiograf, der hentydes til i Lysbilledforeningens jubilæumsskrift fra 1932.

Udviklingens perspektiv

I de første år fra 1910 til omkring 1920, hvor man i hovedsagen betragtede film som gøgl og billig underholdning, opfattede man i pædagogiske kredse dette ny medium med en blanding af afstandtagen på grund af filmenes indhold og forundring på grund af den måde, hvorpå disse film var i stand til at fængsle publikum.

Den nævnte afstandtagen førte til et ønske om en censur, som på den ene side satte en grænse for, hvad det var moralsk forsvarligt at fængsle publikum med for at tjene penge, og på den anden side værnede børnene mod oplevelser, som var umoralske, forrående overfor børnesindet eller hørte voksenverdenen til.

Forundringen over filmens evne til at fængsle publikum og måske også den opfattelse, at filmoptagelser kunne virke som en forlængelse af synssansen, der gjorde mennesket i stand til at opleve fremmede steder og personer uden at være fysisk til stede selv, fik pædagoger til at overveje en anvendelse af film som undervisningsmiddel.

Man kunne med de levende billeder illustrere eller i stil med de allerede udbredte anskuelsestavler eller -billeder anskueliggøre lærebøgernes stof og herved dels gøre indlæringen mere effektiv og dels gøre undervisningen mere levende, spændende og afvekslende for eleverne. Kameraet kunne anvendes som pegepind i forhold til de detaljer, der skulle indlæres, og disse kunne billedligt talt vises i deres sammenhæng.

Dette synspunkt på anvendelsen af film i undervisningen har været aktuelt i forskellig udstrækning frem til vore dage. Det var imidlertid hovedsynspunktet i de første mange år med filmanvendelse i undervisningen. Det fandt især anvendelse i forbindelse med de eksakte fag, de naturvidenskabelige fag, og i de første mange år var det især i disse fag, filmen fandt anvendelse.

I en vis udstrækning søgtes anskuelighedsmediet også anvendt i forbindelse med historie- og litteraturundervisningen. Man anskueliggjorde således historiebøgernes stof ved rekonstruktioner

og nogle af litteraturens væsentligere værker ved filmatisering.

Indtil Københavns kommune og skoleudvalget under Dansk Kulturfilm i 30'erne begyndte at lægge vægt på mere emneprægede film var anskueselsfilmsynspunktet det fremherskende.

Dette synspunkt på film i undervisningen udvikledes i bl.a. Tyskland til den såkaldt videnskabelige film, hvor man anvendte filmen til at optage og gengive empiriske data – specielt hvor bevægelse, udvikling eller sjældenhed spillede en rolle. Der etableredes endog et samarbejde over landegrænserne omkring den videnskabelige film.

Anskueselsmiddelsynspunktet var udtryk for en lærebogsrettet pædagogik. Man kunne kun anskueliggøre ting, som man havde eller skulle have begreb om. At forstå processer, som man nok vidste, hvad hed, men ikke havde indsigt i.

Anskueselsundervisning som pædagogisk synspunkt udvikledes hovedsagelig indenfor naturfagene i begyndelsen af århundredet. Emner, som man betragtede for eksempel udenfor skolen ved mindre ekskursioner, kunne behandles mere fortællende og mere teoretisk ved tegninger, billeder og læsning i skolestuen. Processer kunne forstås af eleverne (korn til fødevarer, ler til husbyggeri osv.). Vilhelm Rasmussen var en af de fremtrædende pædagoger indenfor dette område.

På film brugtes betegnelsen imidlertid mere bredt. Man holdt sig ikke med betegnelsen »film som anskueselsmiddel« helt til anskueselspædagogikkens betydning af begrebet anskuelse. Betegnelsen blev brugt mere vidtfavnende og generelt om film til anskueliggørelse af undervisningens indhold.

Derfor er der ikke ved denne gennemgang skelnet skarpt mellem illustrations- og anskueselsfilm, selv om man nok ved et gennemsyn af de omhandlede film tendentielt kunne have adskilt dem i illustrationsfilm som fagrettede, ikke procesbeskrivende film og anskueselsfilm som fagrettede, procesbeskrivende film.

Den lærebogsrettede pædagogik, som filmmediet i form af illustrations- og anskueselsmiddel knyttedes til, var en god metode til indlæring af faktisk, naturvidenskabelig viden, således som det netop var en af tankerne i skoleudviklingen frem mod og klart efter skoleloven af 1903. Med denne skolelovgivning var der to hovedformål:

1. at få samlet skolesystemet i en enhedsskole med en grundskole,

hvorfra man kunne gå videre i en mellem- eller realskole og eventuelt i gymnasiet og

2. at få de reale fag placeret fast i skolens undervisning.

De reale fag (geografi, biologi, fysik, sprog) var igennem oprettelsen af borger og realskoler i sidste halvdel af sidste århundrede opstået i byer og købstæder for at imødekomme de ændrede kvalifikationskrav i forbindelse med den stigende forædling af landbrugsprodukterne, industrialiseringen og det i forbindelse hermed stærkt udvidede handels- og administrationssystem. Der havde været et generelt behov for, at alle børnene kunne tilbydes en større mængde realviden igennem skolegangen, og hertil havde man i begyndelsen af dette århundrede behov for at anvende de tekniske muligheder, som bl.a. filmmediet kunne tilbyde.

KILDE OG LITTERATURHENVISNINGER

1. Biografteatrene og børnene, Johanne Madsen i Politikens kronik 14.10.1909.
2. Børn og Biografteatre, Politiken 23.10.1909.
3. Naturstudiet i skolen, Vilhelm Rasmussen 1909.
4. Vore Herrer, 1919.
5. Cand. mag. Vilhelm Rasmussen var 1907–11 leder af den kommunale mellemskole på Frederiksberg, folketingsmand (S) fra 1915, rektor ved Sundby gymnasium 1919–24 og forstander for Statens Lærerhøjskole fra 1924. Var fremtrædende anskuelsespædagog, »Naturstudiet i skolen« er fra 1909
6. Skoledir. j. no. 60–63q, 1923 (Kbh.)
7. Kommunalbestyrelsens forhandlinger 20.12.1909 (Frb.)
8. Den stumme scene, Gunnar Sandfeld, NNF/Arnold Busck 1966, pp 63–64, 355–65.
9. Just. min. journ. 9119, 1910. Indtil biografloven af 1922 blev bevilling til at drive biografteater givet af den lokale politimester. Fra 1907 var der faste regler for tildeling af bevilling (Cirkulære af 16. november 1907). I 1922 overgik bevillingstildeling til justitsministeriet
10. Ibid.
11. Den stumme scene, Gunnar Sandfeld p. 215–302.
12. P. A. Rosenberg var teatercensor. Ved en bekendtgørelse af 29.6.1907 underlagdes biografteatrene i København, på Frederiksberg og Københavns Ndr. Birk teatercensuren. Andre steder i landet pålagdes det ved et cirkulære (samme dato) politimesteren at foretage den samme censur – en forhåndscensur af film og billeder. Dette gjaldt til oprettelsen af Statens Filmcensur 1 1913
13. Just. min. journ. 9119, 1910.

14. Folkets avis, den 17.12.1910.
15. Just. min. journ. 2498, 1911. Ved folketællingen i 1906 havde Frederiksberg 87594 indbyggere medens København havde 426540.
16. Kommunalbestyrelsens forhandlinger 20.12.1909. (Frb.)
17. Skolevæsenets journ. biografteatercensur, 1911 (Frb.)
18. Politiken 17.10.1911.
19. Just. min. journ. 8603, 1911 & Politiken 6., 7., 12.12.11 samt Folkets avis 6.12.11. Senere omtalt 6. og 9.3.12 i Politiken.
20. Ibid.
21. Ibid.
21. Folkeskolen nr. 24, juni 1914.
23. 100 meter film gav en spilletid på ca 5 .inutter.
24. Folkeskolen nr. 25, juni 1914.
25. Folkeskolen nr. 39, 1925.
26. I koncepten til et brev, usigneret men formentlig skrevet af viceskoledirektør Sophus Franck i 1925 til brandchef Folke på Frederiksberg, fremgår det, at filmforevisning har fundet sted ved la Coursvejens skole fra 1912.
27. Kommunelærer cand. theol. Hans Peter Henrik Andersen var fra 1898 lærer ved forskellige skoler, fra 1907 fastansat ved Jagtvejens skole, fra 1912-33 formand for Lysbilledforeningen, fra 1921 lærer ved Matthæusgades skole og lysbilledkonsulent mm. for skoledirektionen i København samt fra 1934-38 medlem af skoleudvalget under Dansk Kulturfilm. Udsendte i 1924 bogen »Filmen i social og økonomisk belysning« for Komiteen til belysning af statsmonopoler.
28. Folkeskolen nr. 50, 1912 & Beretning om Lysbilledforeningens virksomhed i anledning af dens 20-årige beståen 1932 (skoledir. journ. no 60-79, 1931).
29. Den stumme scene, Gunnar Sandfeld p. 115.
30. Skolevæsenets sager 1915, film (Frb.)
31. Skoledir. journ. no. 60-79d, 1931 (Kbh.)
32. Skolevæsenets sager 1915, film (Frb.)
33. Ibid.
34. Ibid.
35. Ibid. Se også Hallgrens bog fra 1914 »Kinematografien ett bildningsmedel«.
36. Planen for disse forestillinger er trykt som bilag til Hallgrens bog »Kinematografien ett bildningsmedel« fra 1914. Planen forefindes også i Frb. kommunes arkiv som pergamentgennemslag. Hallgrens bog er på mange punkter en visionær skildring af, hvorledes film fremstilles, filmhistoriens første udvikling, forskellige filmtyper samt på baggrund heraf en gennemgang af film som undervisningsmiddel og interessen herfor i forskellige lande.
37. Kinematographie und Schule – Ein Vorschlag zur Reform des Anschauungsunterrichts, Otfried von Hanstein, Berlin 1911 (Filmmuseets bibliotek).
38. Kommunalbestyrelsens forhandlinger og breve mv i skolevæsenets arkiv 1909-10. (Frb.)
39. Censors indberetninger fra 1.10.1910-3.1.1912 (Frb.)
40. Skolevæsenets sager 1915, film (Frb.)
41. Ibid.

42. Ved oprettelsen af Statens Filmcensur ansattes 3 censorer: kgl. skuespiller Chr. Zangenberg, (kunstnerisk censor), eksp. sekretær, cand. jur. Chr. L. Lumbye (jur. censor) og kml. anton Nicolaisen (pæd. censor). Fra Bekendtgørelsen om en for hele landet gældende censur af lysbilleder offentliggjordes d. 5.7.1913 var censureringen begyndt. Bekendtgørelsen trådte rigtigt i kraft d. 1.1.1914 og afløste de hidtidige ordninger med teatercensur for film i Københavnsområdet og politimestercensur i det øvrige land.
43. Skoledir. journ. no. 60-79d, 1931 (Kbh.)
44. Undervisningsmin. 1928 1. dept. 1540/28.
45. Beretning om Lysbilledforeningens virksomhed i anledning af dens 20-årige beståen 1932, (Skoledir. journ. no 60-79, 1931).
46. Ibid.
47. Ibid.
48. Ibid.
49. Ibid.
50. Ibid.
51. I Lysbilledforeningens 20-års jubilæumsskrift angives årstallene for samarbejdet med de to firmaer fejlagtigt til 1916 for »Skole-Filmen« og 1920-22 for »Industri-Filmen«. Det sidstnævnte kan godt være rigtigt. Men det førstnævnte må være forkert, idet firmaet ikke eksisterede på dette tidspunkt.
52. Ibid. & Lysbilleder og film i undervisningen, Dines Hansen 1950 (Danmarks pædagogiske bibliotek).
53. Folkeskolen nr. 4, 1921. og nr. 50, 1925 og nr. 22, 1913.
54. Skoledir. journ. no. 60-79, 1931.